

Brännestads sågmölla

Stockamöllan
Munkarps socken, Höörs kommun, Skåne län
Antikvarisk medverkan 2019
Henrik Borg och Victoria Hult

Titel: Brännestads sågmölla
Författare: Henrik Borg och Victoria Hult
Kulturmiljörapport: 2019:41
Omslagsbild: Sågmöllan efter avslutat arbete. Fotografi från 10/10-2019
Upphovsrätt: Där inget annat är angivet, enligt Creative Commons licens CC BY

Innehållsförteckning

Inledning.....	2
Sammanfattning av utförda arbeten	3
Administrativa uppgifter	3
Genomförda arbeten	4
Byggnaden rätades upp.....	4
Timmerlagningar	4
Lejd.....	4
Brädgolv	5
Stolpar vid syll västra långsidan	5
Syll.....	5
Stolpar vid undersågen	6
Stenmuren	6
Takbeklädnad	7
Skärmtaket	7
Sågverksbyggnadens tak.....	7
Dokumentation under arbetets gång	8
Avvikelser från handlingar och tillhörande antikvariska ställningstaganden.....	9
Återstående åtgärder	9
Antikvariska ställningstaganden.....	9
Bilder och ritningar.....	10
Referenser.....	28

Inledning

Sågmöllan, Brännestads ramsåg ligger längs med Rönne å i "Mölleriket". Närmsta kvarn är byggnadsminnet Bålamöllan som ligger på andra sidan av ån. Sågen ska ha anlagts under slutet av 1700-talet och var i drift fram till 1917.

Under 1930-talet renoverades Sågmöllan och fasaden ändrades då korsvirket kläddes med panel och teglet i fyllningen avlägsnades. År 1969 lades taket om från råghalm till vasstak, skördat från Ringsjön. I samband med detta fogades den kallmurade sockeln med cementhaltigt bruk. Under renoveringen ersattes en del av de gamla takstolarna, troligen ersattes samtliga utom de i vardera gaveln samt ytterligare en. Betongplintarna under sågen tillkom troligen under denna renovering.

Under 2001 ersattes det eftersatta vasstaket till halmtak. Valet att lägga halmtak grundade sig på att taket tidigare varit halmtäckt och att vasstak användes som undantagsfall samt under 1900-talet. Halmtaket låg till 2019, en bidragande orsak till skadorna i halmtaket kan ha varit att halmens kvalitet varit av sämre sort. Halmtaket bands med tjärgarn. Skärmtaket ovanför hjulet lades troligen om under 1980-talet och det noterades år 2001 att det sjunkit eftersom underdelar ruttnat upp, takdroppet från övre takfall hade slitit hårt på skärmtakets halm. Det lades skoningsbrädor under takdroppet för att förlänga skärmtakets livslängd.

Även det faktum att ett antal alträd stod väster och söder alldeles intill möllan kan ha påskyndat nedbrytningen av halmtaket. Ett av dessa träd står kvar idag och en fällning av detta bedöms gynna hållbarheten på det nya stråtak.

Under arbetet 2001 gjordes en del timmerlagningar. Sparren vid norra gaveln var rötskadad, sparrarna var inte fogade halvt i halvt vidnock utan den västra satt ovanpå den östra. Den östra var troligen ramsågad gran, någon vankant med dymlingshål i nedre tredjedelen på utsidan. Denna var även rötskadad i övre del och ungefär en tredjedel halvades i med återanvänd bilad furu. Takstolen vid södra gaveln var fuktig men i okej skick. Det rötade virket togs bort och en brädbit lades på för att kunna spika läkten. En del av läkten var rötskadad och ersattes mot liknande. Dessa var sågade och tillkom troligen år 1969.

Brännestads sågmölla var inför 2019 i behov av konserveringsinstats genom skydd av stomme, takomläggning, och timmerlagningar.

Inför arbetet under år 2019 godkändes ansökan om bidrag för:

- Timmerslagningar och träarbeten på bärande stommar
- Omläggning av vasstak
- Antikvarisk medverkan

Samt ytterligare bidrag för:

- Uppmurning av kalvad stenmur

Sammanfattning av utförda arbeten

- Byggnaden rätades upp
- Ankarjärn sattes i stenmuren
- Omläggning av vasstak på sågmöllan
- Omläggning av vasstak på skärmhjulet
- Uppmurning av stenmur
- Omplacering av brädgolv
- Timmerlagningar på bärande konstruktion
- Uppstämpning av stolpar vid undersågen
- Underkonstruktion för stolpar vid kugghjulet
- Uppstämpning av stolpar och lejd
- Lagningar på lejd
- Lagningar på syll

Administrativa uppgifter

Länsstyrelsen dnr: 434- 31741- 2018

Fastighet: Sågmöllan, Brännestad 1:4

Kommun: Höör

Arbetshandlingar: Offert avseende: Ni & Vi timmer och tak samt Samuel Nilsson bygg & hantverk

Fastighetsägare: J Wedelsbäcks dödsbo

Takläggning: NI & Vi timmer och tak

Timmerman: Samuel Nilsson bygg & hantverk

Antikvarisk medverkan: Kulturen, Henrik Borg och Victoria Hult

Startdatum: Augusti 2019

Slutbesiktning: 2019-10-24

Genomförda arbeten

Byggnaden rätades upp

Innan timmerlagningar påbörjades rätades byggnaden upp med hjälp av tryckstänger och kättingar. För att behålla stabilitet i byggnaden sattes ett äldre, återanvänt ankarjärn av smidesjärn med ankarslut på den östra långsidan och korsavslut på den västra sidan upp i stengrunden. Ankarjärnet passades sedan in i stenvallen.

Timmerlagningar

Rötskadade bärande bjälkar, syllar samt sättningar i stenvallen kan ha påverkat byggnaden och gjort att den börjat luta. Stenvallen fogades vid renoveringen år 1969 med cementhaltigt bruk och maskingropen har på senare år stått vattenfylld. Detta kan ha varit bidragande faktorer till sättningsskador och rörelser i byggnaden.

För att byggnadens stomme skulle bli stabil genomfördes en del timmerlagningar. Till lagningarna användes återbrukat virke av furu och ek, samtliga lagningar skarvades in i befintliga delar för att behålla så mycket som möjligt av den befintliga konstruktionen och timret. Skador på lejd och stolpar berodde med stor sannolikhet på att det befintliga råghalmstaket över byggnaden och det befintliga vasstaket över skärnhjulet var i dåligt skick. Det befintliga råghalmstaket var till stor del borta och en presenning var satt över taket. Glipor mellan presenning och bärande stomme bidrog till rötskador i timret. Skärmtaket hade hasat ner och till viss del glidit ur sitt läge samt bortfall av takbeklädning hade bidragit till att stora delar av virket och läkt var rötskadat och åtgånget. För att säkerställa byggnadens stomme beslutades det tillsammans med antikvariskt medverkande, länsstyrelsen, hantverkare och fastighetsägare att en konserveringsinsats skulle utföras.

Lejd

Lejden i det sydsydvästra hörnet på västra långsidan var rötskadad. Skadad del ersattes med friskt, handbilat, äldre virke av furu med ungefärliga dimensioner på 400x15x16 cm. Lejden skarvades i halvt i halvt i befintlig lejd och anpassades till hörnet. Lejden låstes sedan med klippspik. I den ersatta delen togs tappar ut för att platsa i de stående stolparna.

Skadad del av lejden i sydsydvästra hörnet på gaveln ersattes med friskt, handbilat, äldre virke av furu med ungefärliga dimensioner på 170x20x20 cm. Lejden skarvades i halvt i halvt i befintlig lejd och

anpassades till hörnet. Tapp togs ut för att anpassa lejden till den stående stolpen. Den befintliga glipan mellan lejd och stolpen behölls.

Skadad del av lejden i västra hörnet på gaveln ersattes med friskt, handbilat, äldre virke av furu med ungefärliga dimensioner på 60x20x20 cm. Biten skarvades i och anpassades till hörnet.

Brädgolv

Brädgolvet i byggnaden var skadat på flera ställen och plankor brast under arbetet och lämnade hål efter sig. För att bevara brädgolvet, som består av äldre breda ekplank med hög ålder (svårt att bedöma om det är ursprungligt, det kan vara omflyttat eller sågat på äldre vis) flyttades brädplankor inom byggnaden. Mer åtgångna plankor ersattes av stabilare brädplankor för att bevara golvet. I byggnadens norra del upptäcktes ett delvis bevarat lergolv på stensockeln men under brädgolvet.

Stolpar vid syll västra långsidan

Efter att byggnaden rensades från virke och bråte upptäcktes glapp mellan stolpar och syll vid västra långsidan. En extrainsats med uppstämpling genomfördes därför, så att stolpar och lejd kom i rätt nivå.

Syll

I anslutning till skärmtaket vid den västra långsidan ersattes skadad tvärgående bjälke med friskt, äldre virke av ek. Bjälken (28x27 cm) handbilades och skarvades mot befintlig del och passades in mot syllen på utsidan. Bjälken fästes med genomgående bult. I anslutning till bjälken skarvades ytterligare en bit in som passades in från utsidan.

I anslutning till öppningen på den östra långsidan sattes en klippspik och genomgående bult i befintlig syll för att fixera, vilket ansågs nödvändigt efter att byggnaden rättats upp. Inga åtgärder gjordes på virket.

Vid undersågen ersattes skadad syllstock med oxhyvlat friskt, äldre virke av ek med ungefärliga dimensioner på 220x27x27. Biten blixtskarvades i det befintliga virket och genomgående bultar sattes för att stabilisera.

Stolpar vid undersågen

Vid undersågen var den bärande konstruktionen för ramsåg och axel skadade av vattennivån. Undersågen stämpades upp och höjdes då bärande konstruktion hade ruttnat och gjort att delen sjunkit. En av stolparna hade en gjuten plint, troligen från renoveringen 1969. Övriga stolpar hängde fria. Cementplinten togs bort och ny stolpe laxades i. Fyra stolpar av friskt äldre virke av ek skarvades i med ungefärliga dimensioner på 70x23x17 (två stycken) samt 70x23x24 (två stycken). Stolparna oxhyvlades och fasades likt befintlig del och sattes sedan med fransk skruv.

De stående stolparna ställdes på liggande bjälkar med ungefärliga dimensioner på 150x20x15 (två stycken), 220x33x16 (en bjälke) samt 220x21x15 (en bjälke). Den underliggande konstruktionen står direkt på den något vattenmättade marken och är byggd på sånt vis att om det att sågen tas i drift så ska dimensionerna fungera för driften. Vid utgrävningen noterades även en gjuten betongplatta under konstruktionen. Ålder på denna kunde inte avgöras men möjligen samtida med övriga betongarbeten. Betongen låg alltså nedsänkt under undersågen och under slam som lagrats på platsen. Kugghjulet, som tidigare stått i den vattenmättade leran lyftes och ställdes mot den underliggande konstruktionen. Ungefär en tredjedel av kugghjulet i trä är helt borta till följd av röta, smidesdetaljerna har tagits om hand och förvaras i möllan. Svänghjulet i gjutjärn till sågen, som tidigare låg halvt nedsjunken i dyn, har rests på plats.

Stenmuren

Den kallmurade stenmuren som tidigare kalvat ut mot undersågen lades om med befintlig sten från raset. Kallmuren består av gråsten, delvis tuktad enstaka inslag av fragment av kvarnstenar. Först tömdes maskingropen på vatten genom pumpar. Muren plockades ner till stabil grund och stenar passades in för att bygga upp murväggen igen. Under arbetet noterades lerbruk mellan stenarna lagda på insidan av murväggen, även lergolv visade sig. Troligen är lerbruket och lergolvet från det att byggnaden uppfördes. Lergolvet och lerbruket togs ej bort. Stenväggen ut mot undersågen passades sedan in med kilsten för att göra muren stadig och stabil. Kilsten förekommer i stenmuren sedan innan. Muren fylldes även med grus.

Takbeklädning

Skärmtaket

Skärmtaket var i dåligt skick, både genom läckage från sågverksbyggnadens tak men också genom den vattenfyllda rännan. Skärmtaket tillkom troligen under renoveringen år 1930 som skydd för vattenhjulet. Skärmtaket var vassklätt. Gammal vass revs och lagningar på stommen utfördes.

Vindskivor, stormlister och de understa läkten plockades bort och bedömdes vara i för dåligt skick för att återanvändas. Vindskivor av gran (1x8 tum) och nya stormlister av gran (1x3 tum) sattes upp. Längst upp fanns en träskoning för att skydda de översta vasstärna som revs då den bedömdes vara i för dåligt skick.

Den gamla syllen och lejden var i stort sätt borta och stolpverket var i dåligt skick, då framför allt den understa delen på stolparna som var uppruttna. Sparrarna och övrigt läktesverk kunde återanvändas, en del enkla reparationer hade gjorts tidigare och samma metod användes till en av sparrarna. En plank spikades upp på sidan av sparren, dels för att stärka upp sparren men också för att läkten skulle ha en bra yta att ligga an på. Sparrarna stöttes upp, ny syll av ek (5x6 tum) lades dit där fyra tapphål huggits ut. Ny lejd av äldre, handhuggen gran (4x5 tum) tillverkades med motsvarande tapphål. Den befintliga lejden var hårt rötskadad och exakta mått kan därför skilja mellan den gamla och den nya. Fyra stolpar av äldre, handhuggen gran (5x6 tum samt 5x5 tum) tillverkades med tapp i över- och nederkant. Tapparnas dimensioner var 1½x4 tum, 1½ tum djupa i syllen, 2 tum djupa i lejden. Stolparna passades samman och ställdes på plats under befintliga sparrar, befintlig snedsträva återanvändes och spikades fast på insidan av stolpverket. Vasstaket lades sedan på plats, till raft användes hasselkäppar som bands med 1,25 m galvaniserad ståltråd, överst lades en ny brädskening av 1x6 tums granbrädor likt den tidigare förlagan. Vassen som lades var sötvattensvass skördad i Polen.

Sågverksbyggnadens tak

Taket var klätt med presenning ovanpå det befintliga råghalmstaket. Presenning togs bort och gammalt råghalmstak revs. Taket lades på befintligt läktesverk, men en del läkt ersattes mot motsvariga med samma dimensioner. Taket lades med hjälp av raft av hassel och bands med 1,25 mm galvaniserad ståltråd. Ryggningen lades med lös råghalm som hålls på plats av kluvna ekträ, cirka tre stycken per meter och som hålls ihop av ekdubb. Vindskivor och stormbrädor byttes. Ny bräda som hanband sattes då det krävdes att de befintliga hanbanden lossades vid upprättningen av byggnaden. Vassen som lades var sötvattensvass skördad i Polen.

Dokumentation under arbetets gång

I samband med uppmurningen av den kalvade stenmuren vid maskingropen noterades lerbruk mellan stenarna. I murens överkant, under det bräddlagda golvet noterades även lagt lergolv. Lergolvet kan indikera att byggnadens norra del är äldre samt att det ursprungliga golvet varit lägre än dagens brädgolv.

När taktäckningen gjordes om och taket lades med vass istället för tidigare råghalm noterades både ståltråd och tjärad hampa som tidigare bindning för tidigare råghalmstak/ och eller vasstak.

Skärmtaket ovanför vattenhjulet noterades återanvänd takstol som virke för stommen. Takstolarna i byggnaden noterades som nya då det inte finns några uttag, kan finnas äldre delar i sparrar.

När undersågen tömdes på vatten och stolparna och fundamentet skulle uppföras upptäcktes ett cementfundament under sågen. Det är okänt när det tillkom, troligen från någon av renoveringarna/restaureringarna från 1930 eller 1970-talet. Äldre verktyg kopplade till driften av sågmöllan påträffades även i byggnaden men också i leran vid undersågen, verktygen kan med fördel användas vid pedagogiska visningar och hållas som inventarier kopplade till sågmöllans drift och verksamhet.

Äldre verktyg som påträffades under arbetet, bland annat verktyg för timmerarbeten men också sågblad som kan ha använts i sågmöllan.

Avvikelser från handlingar och tillhörande antikvariska ställningstaganden

Återstående åtgärder

Tjärstrykning med rödpigmenterad tjära på skoningsbrädor på skärmtaket.

Antikvariska ställningstaganden

Från början skulle takläggningen ersättas med nytt tak av råghalm och den del över kvarnhjulet som tidigare hade vasstak skulle även få råghalm som takbeklädning. Då råghalmbeståndet gjorde det omöjligt att få tag i materialet väcktes ny diskussion om att lägga taket med vass, vass användes 1969 på byggnaden men det finns inga belägg för att det använts tidigare. Det finns belägg på andra håll att man använt kombination av vass och halm i vattennära lägen och att man även bundit hela tak med vass i vattennära lägen. Länsstyrelsen föredrog med hänsyn till den skånska traditionen att läggning skulle ske med råghalm men då detta inte gick att genomföra och åtgärderna skulle genomföras under 2019 föreslog man pannplåt som alternativ. Efter diskussion med fastighetsägarna och med hänsyn till miljön längs ån där ett stråtak ger stor upplevelsemässig fördel, togs beslutet att lägga vass. Ett vasstak förmodar även att bidra till den biologiska mångfalden, och kan utgöra bostad för de bina i området som annars lever i murbruket i närliggande Bålamöllan. Vasstak låg tidigare på skärmtaket.

Under arbetets gång uppkom övriga åtgärder som inte söktes bidrag för men som ansågs vara väsentliga att genomföra, till detta tillkom uppmurning av stenmuren samt utgrävning av vattenrännan för att sänka vattennivån.

Vid slutmötet diskuterades ett närstående träd. Trädet är uppvuxet och lövfällning samt skuggande effekt kan påverka takets livslängd. Det rekommenderades att ta bort närstående träd för att säkerställa att byggnaden inte tar skada av grenar, löv och fukt.

Bilder och ritningar

Karta över del av Hörs kommun, Brännestads sågmölla inringat

Karta över Brännestads sågmölla.

Under åtgärd. Byggnaden rätades upp och ankarjärn sattes i stensockeln. Lerpackning och lerbruk kan anas mellan stenarna till höger på bilden

Efter åtgärd. Ankarjärn av smidesjärn med ankarslut på den östra långsidan och kryssavslut på den västra sidan sattes i stensockeln och anpassades sedan i stenmuren.

Före åtgärder. Västra långsidan. Rötskadad lejd lång sidan

Efter åtgärder: Västra långsidan. Skadad del byttes mot friskt, äldre virke. Pilen markerar skarv.

Efter åtgärder. Lejd skarvades i halvt i halvt och fästes med kraftig, smidd spik.

Före åtgärder. Rötskadad lejd i det sydvästra hörnet.

Efter åtgärder. Lejd skarvades i halvt i halvt, glipan mellan stolpen och lejden behölls.

Före åtgärder. Skadad lejd i gaveln.

Efter åtgärder. Bit av friskt, äldre virke skarvades i.

Före åtgärder. Mellan syll och stolpar på västra långsidan fanns glipor.

Efter åtgärder. Gliporna stämpades upp så att stolpar och lejd hamnar i rätt nivå. skarvningen är alltså inte traditionellt utförd utan bara tillfällig och ingick inte i projektet, detta bör åtgärdas permanent vid ett senare tillfälle.

Efter åtgärder. Lejd skarvades i halvt i halvt och fästes med genomgående bult

Efter åtgärder. Syllen anpassades från utsidan och ny bit av friskt, äldre virke skarvades i halvt i halvt.

Efter åtgärder. Syllen stabiliserades med smidd spik av kraftig dimension. Inga åtgärder gjordes på virket.

Före åtgärder. Syllen var upprutnad och hade fallit ur sitt läge. Fotografi av fastighetsägaren.

Under arbete. Skadad undersyll bortplockad.

Under arbete. Syllen oxhyvlades.

Efter åtgärder. Syll blixtskarvades i och fästes med två genomgående bultar.

Före åtgärder. Stolpar vid undersågen var ruttna och hängde fritt. Fotografi av fastighetsägaren.

Efter åtgärd. Nya bitar skarvades i stolparna och en underkonstruktion för stolparna att stå på gjordes.

Före åtgärder. Kallmur vid maskingropen.

Under åtgärd. När stenen plockades bort visade det sig att delar av muren var fogad med lerbruk.

Under åtgärd. På stenmuren framkom ett lergolv i byggnadens norra del. Lergolvet är lägre än brädgolvet ovanför och kan vara en äldre del av byggnaden.

Efter åtgärd. Stenväggen murades upp.

Före åtgärder. Taket är klätt med presenning.

Före åtgärd. Skärmtaket hade hasat ner på grund av rötskador.

Efter åtgärd. Skärmtaket lades med vass och större delen av stommen ersattes med friskt, äldre virke.

Under åtgärd: Sågmöllans tak lades med vass.

Under åtgärd. Taket läggs med vass.

Efter åtgärd. Taket lades med vass med ryggning av löspressad råghalm.

Referenser

Regionmuseet/ Landsantikvarien i Skåne: *Brännestads ramsåg*, rapport 2002:7, Daniel Melchert

Regionmuseet/ Landsantikvarien i Skåne. *Brännestads sågmölla*, antikvarisk kontroll, 2001, Henrik Borg